

Thea & Jan de Roos, *Geen soldaat kan de polder regeren! De Noord-Hollandse waterschappen tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Vrienden van de Hondsbossche, kring voor Noord-Hollandse waterstaatsgeschiedenis 35 (Wormer: Stichting Uitgeverij Noord-Holland 2019) 146 pp., ISBN 978-94-92335-12-8, pb. (www.uitgeverij-noord-holland.nl).

HERMAN
HAVEKES

Over de rol en het optreden van de waterschappen in de Tweede Wereldoorlog is tot nu toe geen literatuur verschenen. Ook in het standaardwerk van Loe de Jong wordt weliswaar aandacht besteed aan de inundaties in de oorlogsjaren, maar zijn slechts enkele regels aan de waterschappen gewijd. Met het boek van Thea & Jan de Roos wordt in ieder geval voor de Noord-Hollandse waterschappen – in 1940 telde deze provincie er ruim driehonderdtwintig – in deze leemte voorzien. De centrale vraag in hun boek luidt (p. 7): met welke problemen kregen de waterschappen als gevolg van de oorlog en de bezetting te maken en hoe gingen zij daarmee om? Het idee dat het met de waterschappen in die jaren allemaal wel meeviel, kan – zo merken de auteurs op p. 8 op – met dit boek in ieder geval naar het rijk der fabelen worden verwezen.

Die opmerking wekt uiteraard belangstelling. Wat leert dit eerste boek over waterschappen in de oorlogsjaren ons? Het boek is als volgt opgebouwd. Na een inleidend hoofdstuk over de waterschappen aan de vooravond van de oorlog worden de gevolgen onderzocht van de onderwaterzettingen in 1940. Vervolgens wordt nagegaan wat de Duitse bezetting betekende voor de besturen en het personeel van de Noord-Hollandse waterschappen. Stelden de waterschappen zich teweer tegen de tewerkstelling van personeel in Duitsland, de *Arbeitseinsatz*? En hebben zij zich verzet tegen de komst van NSB-ers in de besturen? Aangezien het zelfs in de oorlogsjaren toch vooral business as usual voor de waterschappen was, is een apart hoofdstuk met de veelzeggende titel ‘Oorlog in een oorlog’ gewijd aan de opstelling van de in 1921 opgerichte Vereniging van Noord-Hollandse Waterschappen (VNHW) ten aanzien van de poging van de provincie om de inning van de waterschapslasten te concentreren bij het Hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier (NHNK). Buiten medeweten van haar leden – een doodzonde voor elke koepelorganisatie – had de bond daar begin 1940 richting provincie al positief over geadviseerd. Het kostte heel wat overredingsvermogen en tijd om de bestuurlijke brokken te lijmen. De bestuurlijke strijdbijl werd pas najaar 1941 begraven.

Ook de enorme problemen voor de bemaling als gevolg van de brandstofschaarste en de gevolgen van de aanleg van de Atlantikwall die een geallieerde landing zou moeten verhinderen, komen ruimschoots aan bod. Voorts wordt het door de Duitsers onder water zetten van de polders in 1944-1945 uitgebreid beschreven en is een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan de inundatie van de Wieringermeer op 17 april 1945, dus nog vlak vóór de bevrijding. Die inundaties vormen als het ware een rode draad in het boek: de oorlog begon en eindigde ermee. Tot slot komt de naoorlogse zuivering van ‘foute’ elementen in besturen en onder het personeel van de waterschappen aan de orde. Voor veel lezers zal dit een van de meest interessante hoofdstukken van het boek vormen.

Aangezien dit boek voorziet in een leemte, is het goed om wat uitvoeriger dan gebruikelijk bij de inhoud stil te staan. Allereerst een verklaring van de titel die ontleend is aan een op p. 4 afgedrukt ‘Liedje in de polder’. Zoals de auteurs in hun inleiding (p. 7) al aangeven, stond de wens van de anonieme maker van dit liedje ver af van de harde realiteit. In de praktijk regeerde de bezetter immers wel degelijk door het waterbeheer ondergeschikt te maken aan zijn militaire belangen, waaronder de aanleg van de Atlantikwall waarvoor heel Petten werd gesloopt en – aan het eind van de oorlog – de omvangrijke inundaties, waaronder die van de Wieringermeer.

Voorts behoeft dat business as usual voor de lezer waarschijnlijk een nadere toelichting. Reeds in mei 1937 had het kabinet Aanwijzingen vastgesteld waaruit voor bestuurders en ambtenaren de verplichting volgde om in geval van een onverhoopte bezetting 'in het belang der bevolking' op hun post te blijven. Die plicht gold dus ook voor de waterschappen. Wel was voor hen een specifiek punt 13 opgenomen waarin stond dat zij gewoon hun werk moesten blijven doen, op enkele uitzonderingen na. Wanneer de bezetter hen vroeg de waterstaatkundige situatie te veranderen om zo de oorlog naar zijn hand te zetten, dan moest het antwoord nee luiden. Evenmin mochten zij informatie over de waterstaatkundige toestand verstrekken.

Aangezien de bewoordingen van deze Aanwijzingen nogal vaag waren en de voorschriften bovendien slechts in zeer kleine kring verspreid waren, moesten veel bestuurders en ambtenaren uiteindelijk zelf hun houding tegenover de bezetter bepalen. Zij wisten gewoon niet van het bestaan van de Aanwijzingen (p.18). In dit hoofdstuk komt ook de inundatie van veel polders door Nederlandse militairen aan de orde. De verhouding tussen Defensie en waterstaatsmensen was in die tijd overigens slecht en werd pas beter door de aanstelling in 1939 van de vroegere DG van RWS Ringers als adviseur op waterstaatkundig gebied voor defensieaangelegenheden (p. 17). Die inundatiestrategie was zoals bekend een 'grote flop' (p. 23). De vijand kwam in de twintigste eeuw niet meer over land, maar met bommen en parachutisten vanuit de lucht. De door de inundaties toegebrachte schade werd overigens door het rijk vergoed. In totaal werd 6,9 miljard gulden uitgekeerd. Zo ontving de polder Beemster 2.781 gulden en drie cent voor de kosten van het droogmalen van de polder na de inundatie tijdens de meidagen. Business as usual dus. Er werd gewoon doorgewerkt.

Natuurlijk veranderde er wel iets, sommige kantoren werden door de Duitsers gevorderd en de naam van het Koningshuis verdween van de dwangbevelen en van straten en bruggen, maar verder werden in het belang van de bevolking de voeten zoveel mogelijk droog gehouden. Ook de bestuursverkiezingen vonden gewoon doorgang, waarbij men er met redelijk succes in slaagde om NSB-ers buiten de deur te houden. Dit ondanks het feit dat in Haarlem een NSB-er als commissaris der provincie opereerde die belangrijke benoemingen had goed te keuren. Toen Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart per 1 september 1941 bij verordening de gemeenteraden en Provinciale Staten naar huis stuurde, bleef het Algemeen Reglement voor bestuur voor de waterschappen ongemoeid. Daardoor konden de waterschapsbesturen – net als eerder in de Franse tijd – 'normaal' blijven functioneren (p. 35). Wel werd wegens papierbesparing het blad *Het Waterschap* van de Zuid-Hollandse en Noord-Hollandse waterschapsbond verboden. Er mocht nog maar één blad voor de waterschappen verschijnen en dat werd *Waterschapsbelangen* van de toenmalige Unie van Waterschapsbonden.

In aanvulling op de informatie die auteurs verschaffen, valt hierover na bestudering van die nummers van dit blad nog het volgende te melden: Min of meer door de oorlog 'fuseerden' beide bladen in 1943. Schilthuis, de drijvende kracht achter *Het Waterschap*, stapte toen over naar *Waterschapsbelangen*. Vanaf januari 1944 was hij lid van de redactie en vanaf juli 1945 hoofdredacteur. Uit zijn 'Na de bevrijding' uit het julinummer van 1945 ontleen ik het volgende: 'Ik constateer met groote voldoening dat de waterschappen bestand zijn geweest tegen de veranderingszucht van den bezetter. Wijzigingen van werkelijke beteekenis zijn gedurende de bezetting niet in de waterschapswetgeving en de waterschapsorganisatie aangebracht. Evenals in de periode van 1810 tot 1813 hebben de waterschappen de vreemde overheersching overleefd.'

Het hoofdstuk over de bemalingsproblemen door brandstofschaarste ('Bemalen tot het bittere einde', pp. 63-75) laat haarscherp zien hoe belangrijk het is om goed voorbereid te zijn op noodsituaties. Diesel was nauwelijks meer te krijgen, zodat overgestapt moest worden op elektrische bemaling of op gasgeneratoren als noodoplossing. Zelfs werden afgeschreven stoomgemalen en molens weer in ere hersteld. Kolen waren namelijk soms nog wel beschikbaar. Dat heeft overigens in Noord-Holland wel wat bommen ge-

Rijmprint met het gedicht 'Eerst was het water' door M. Vasalis, in grafische vormgeving van Nan Platvoet en gedrukt in Amsterdam in 1945 (of begin 1946?) in Amsterdam. Regionaal Archief Alkmaar, Bibliotheek THA 1 D 6.

Eerst was het water. En daarboven was de hemel.
Er tusschen in stroomde de zoute natte wind,
van beide elementen het wilde kind.
Er was niet anders dan een grijs, wit, blauw gewemel.

Toen werd het aarde - menschen hebben dit volbracht.
En er kwam gras, Grasscheutjes, vruchten, zwaar geboomte.
Vee weidde of sliep in zomerlijke loomte.
Naar bloemen, ongeploegde velden rook de nacht.

En op dien grond - de nieuw geschapen - kwamen boeren wonen.
Ons volk heeft dezen polder zoo bemind
als ouders doen hun laat-geboren kind.
En dit was sterk en frisch en leek hen te beloonen.

Maar aan den dijk, als in een legerkamp rond oude forten,
was dag en nacht een staag gemurmeur:
daar zocht het water - steeg en daalde weer -
hartstochtelijk zich in de oude schoot terug te storten.

Totdat de vijand kwam, die zoo van bloed en bodem sprak
en in de armen rond den polder diepe wonden stak.
Het wreedste dat er voor de boeren is, werd overlegd bedreven:
de boer werd van zijn grond, waar hij als boom geworteld is, gedreven.

De zachte dieren draaiden in het wilde water rond,
koren en grassen smoorden in den zouten grond,
boomkruinen zwierden lange groene haren
verlaten door de kwetterende vogelscharen.

Toen rustte het water - steeg en daalde weer.
Een oude stem leek over het verdronken land te zweven:
„Gelijk het gras is ons kortstondig leven”
en „niemand kent zijn oude standplaats weer”.

Maar zie, toen de soldaat den vijand had verslagen
keerden de boeren tot hun oudsten vijand weer
- een boer is te hardnekkig om ooit te versagen.
Zij vochten maanden tegen 't water van den Meer.

Anzie het land, zie de verminkte hoven
en zie de boeren naar hun naakte akkers gaan:
Volgende zomer zullen weer de gele schoven
vlammend als vreugde-vuren op de nieuwe aarde staan.

M. V A S A L I S

In de lente van negentien honderd vijf en veertig staken Duitse soldaten den Wieringermeer-dijk door en nam het water opnieuw bezit van den in vollen bloei staanden polder / Nog hetzelfde jaar werd de Dijk gedicht door vrije Nederlandsche handen, het land opnieuw drooggelegd, zoodat het boerenvolk kon wederkeeren / De dichteres M. Vasalis schreef in opdracht van de C.V. Uitgeverij v.h. C. de Boer Jr., Amsterdam, dit vers, ter herinnering aan de kinderen der boeren / Nan Platvoet was de grafische ontwerper der prent

kost. Zo verstookte polder De Beemster in één maand meer dan 100.000 kilo hout. Ook stonden waterschappen elkaar onderling bij via bemalingsovereenkomsten en wisten zij op die manier wateroverlast te voorkomen.

De langdurige regenval in december 1944 hielp niet echt. Gelukkig was het voorjaar van 1945 relatief droog, anders zou er ongetwijfeld ernstige wateroverlast zijn opgetreden. Die overlast was er natuurlijk wel in de polders die door de Duitsers in 1944 en 1945 onder water werden gezet. Op pp. 90-91 is een illustratieve kaart opgenomen van de voorjaar 1944 geïnundeerde gebieden. In vergelijking met andere delen van ons land vielen

deze inundaties nog mee, zo laat een kaart op p. 132 zien. Via ontheffingen en het aanleggen van houten noodkades probeerden de waterschappen een zo groot mogelijk deel van de polders droog te houden en zij vonden daarbij de Provinciale Waterstaat en het verzet aan hun zijde. Zo bleef de Haarlemmermeer door moedig optreden van dijkgraaf K.J.G. baron van Hardenbroek – die eind 1944 met zijn gezin moest onderduiken – uiteindelijk gespaard (p. 103). En machinist C. Schoon van de Starnmeer maalde de polder 's nachts clandestien weer voor een deel droog. Nadat de stroom op 5 april 1945 definitief was uitgevallen, kon hij echter niets meer doen (pp. 93-94).

Een verhaal apart vormt het in strijd met eerdere toezeggingen van Seyss-Inquart op 17 april 1945 onder water zetten van de Wieringermeer. Hieraan is een apart hoofdstuk gewijd: 'Heute wird alles wasser' (p. 109-120). Deze inundatie inspireerde dichteres Valsalis tot een prachtig gedicht dat is opgenomen op p. 130 en dat we ook bij deze recensie afdrukken. Dijkgraaf A. Ovinge van het heemraadschap Wieringermeer had de Duitsers weliswaar in strijd met de waarheid verteld dat er bij het waterschap geen profieltekeningen van de IJsselmeerdijk waren, maar uiteindelijk werd die informatie door hen bij de Dienst Zuiderzeewerken in Den Haag toch bemachtigd (p. 109). Rond vier uur in de morgen kreeg burgemeester A. Saal van Wieringermeer van de Duitsers het bericht dat de dijk om 12.00 uur zou worden opgeblazen. Er lag een evacuatieplan en om acht uur 's morgens was het merendeel van de zeventuizend inwoners gewaarschuwd. De Duitsers controleerden de persoonsbewijzen van de evacués, hetgeen enkele onderduikers alsnog moesten bekopen.

Dankzij het optreden van de Alkmaarse psychiater G. Hoeneveld en landbouwvoorman P.M. Bürmann werd voorkomen dat de Duitsers alle binnendijken zouden laten springen, waardoor heel Noord-Holland onder water zou komen te staan. Zij namen contact op met W. Schröder, Beauftragte van Seyss-Inquart in Noord-Holland, die van de inundatie van de Wieringermeer niets bleek te weten. Op hun aandringen sloot dijkgraaf A.F. Kamp van NHNK zich uiteindelijk bij dit initiatief aan (pp. 112-115). Zo konden nog vóór de bevrijding al de nodige herstelmaatregelen worden getroffen. De Wieringermeer was overigens pas op 11 december 1945 weer helemaal droog.

Het laatste hoofdstuk betreft de zuivering bij de waterschappen (pp. 121-128). Hiermee werd een commissie belast onder voorzitterschap van A. Koelma, gemeentesecretaris van Alkmaar. De vier leden van deze commissie kwamen op voordracht van de VNHW allen uit waterschapskring. De commissie oordeelde op basis van het in januari 1944 afgekondigde Zuiveringsbesluit over klachten over waterschapsbestuurders en -ambtenaren. Er kwamen zeventig klachten over bestuurders binnen, waarvan elf tegen dijkgraven, en elf klachten tegen ambtenaren. In totaal ontving de commissie dus 81 klachten. Van de dijkgraven werden er drie ontslagen. Van de overige 59 bestuurders werden er 28 ontslagen, terwijl drie bestuurders een openbare berisping kregen en drie andere een niet openbare. Daar kwamen vaak bijkomende straffen bij, zoals ontzetting uit het kiesrecht en uit het recht om ambten te bekleden en een geldboete. Van de elf ambtenaren werden er zes ontslagen, terwijl twee ambtenaren een openbare berisping kregen.

De auteurs noemen dit aantal – afgezet tegen het totaal aantal bestuursleden en ambtenaren – gering, zo'n twee procent van het totaal (p. 124). Sommige van de ernstige gevallen bespreken zij uitgebreider. Dat gebeurt ook reeds in het hoofdstuk 'Besturen in bezet gebied' (pp. 31-49) en dat vergt voor een compleet beeld het nodige terugbladeren. Gelukkig waren er ook moedige waterschappers die met gevaar voor eigen leven de bezetter trotseerden. Denk aan dijkgraaf Ovinge, die tekeningen voor de Duitsers achterhield, aan machinist Schoon die 's nachts clandestien maalde, aan molenaar Cor Deijle, die een joods echtpaar onderdak bood op maar tweehonderd meter van een landhuis waarin Duitse soldaten gelegerd waren (p. 101). En aan conciërge Diew van Vliet, die samen met haar partner Aaf Dell een groep onderduikers, waaronder acht joodse landgenoten, huisvestte in het Drechterlandse Huis waarin ook de Ortskommandant met zijn staf zat (p. 56).

Met dit boek hebben de auteurs, waarvan Thea de Roos onder meer dijkgraaf van waterschap Het Lange Rond in Alkmaar en hoogheemraad van Rijnland is geweest, beslist voorzien in een leemte in de tot dusver bestaande literatuur. Het boek is goed geschreven en zorgvuldig samengesteld (met dank aan ons vroegere redactielid Diederik Aten die met medewerking van Willem Messchaert de redactie en de beeldresearch heeft verzorgd). Het is een prachtig vormgegeven, rijk geïllustreerd boek, dat in de bijlagen 1 tot en met 3 bijvoorbeeld waardevolle overzichten bevat van de tijdens de oorlog onder water gezette polders in Noord-Holland. Ook de documentatie is prima op orde. Er is ruim geput uit aanwezige bronnen zoals literatuur, archieven en collecties en dat is allemaal nauwkeurig aangegeven.

Een miniem puntje is wellicht dat voor zover ik heb kunnen nagaan het raadplegen van *Waterschapsbelangen*, vanaf 1943 het enige blad van de waterschappen in de oorlog, achterwege is gebleven. Zelf heb ik in het kader van deze recensie die oude nummers nog eens opengeslagen. Daaruit komt het beeld naar voren dat het toch ook in dit blad vooral business as usual was, met beschouwingen over het afvalwatervraagstuk ten plattelande en het beklemrecht van nu, verslagen van de verschillende bondsvergaderingen en veel beslissingen in waterschapsaangelegenheden. Tegelijkertijd werd echter aandacht besteed aan direct aan de oorlog gerelateerde onderwerpen zoals de verschillende verordeningen van de Rijkscommissaris, het herstel van oorlogsschade, het dringend beroep van de waterschappen om voorrang bij de distributie van rijwielbanden, het Zuiveringsbesluit 1945 en de waterschapsbestuurders en de zuivering van het waterschapsrecht. Wellicht kan deze kleine omissie worden hersteld als er ooit nog eens een bredere studie naar de rol en het optreden van de Nederlandse waterschappen in de oorlogsjaren wordt verricht. Het doet in ieder geval aan mijn grote waardering voor dit indrukwekkende boek over die donkere periode uit onze geschiedenis niet af.